

КОНЦЕПТ ЇЖИ В РОМАНІ М. ГАРЕЦЬКОГО «ВІЛЕНСЬКІ КОМУНАРИ» У КОНТЕКСТІ ГАСТРОНОМІЧНОЇ ТРАДИЦІЇ ЛІТЕРАТУРИ 1920–30-х рр.

У статті проаналізовано концепт їжі у романі відомого білоруського письменника Максима Гарецького «Віленські комунари». З'ясовано, що концепт їжі постає визначальним у семіотиці роману, а гастрономічний код – ключовим смислоутворюючим чинником тексту, таким, що моделює вектор прочитання, актуалізуючи основні ідейні та ідеологічні антиномії твору й обумовлюючи його естетику і стилістику.

Ключові слова: концепт їжі; гастрономічний код; харчовий образ; семіотика; М. Гарецький.

Категорія їжі надзвичайно важлива у романі Максима Гарецького «Віленські комунари» («Віленські камунари», 1931–1932) для художнього осмислення митцем історії буття окремої людини та історії загалом: йдеться про потрактування історії як історії їжі. Відтак концепт їжі постає визначальним у семіотиці роману, а гастрономічний код – ключовим смислоутворюючим чинником тексту, таким, що моделює вектор прочитання, актуалізуючи основні ідейні (у тому числі, й ідеологічні) антиномії твору й обумовлюючи його естетику і стилістику.

Максим Гарецький – один з найяскравіших представників білоруського модернізму, творчий шлях якого був передчасно обірваний радянським репресивним механізмом. Серед дослідників його творчості відзначимо Ольгу Губську, у ґрунтовних розвідках якої здійснено спробу нового прочитання роману «Віленські комунари», проаналізовано його поліфонічну природу та особливості репрезентації архетипу трікстера. Дослідниця цілком слушно окреслює домінуючий смислотворчий механізм цього твору та його текстуальну стратегію: «М. Гарецький майстерно маніпулює радянським і нерадянським дискурсом при створенні образу Матея Мишки, з одного боку, насичуючи його мовлення радянськими фразеологізмами, з іншого боку, створюючи такий контекст, що цілком їх дискредитує» [4, с. 155]. О. Губська пов'язує ретельні описи «актів ненажерливості» головного героя з реалізацією архетипу трікстера. Зокрема, визначаючи серед ознак трікстера здатність самому створювати «сакральне», що виявляється зазвичай в актах розтрати, ненажерливості, вільної поведінки, О. Губська зауважує: «Виникає відчуття, що їжа – це і є те власноруч створене Мишкіне сакральне, те, заради чого він і живе» [3]. Гастрономічний код як атрибутивну рису роману «Віленські комунари» обігрує і Сергій Дубавець у блискучій містифікації «Максім Гарэцкі. Асколкі літаратурнай перапіскі», метафорично «перейменовуючи» твір на «Віленскія кулінары» [5]. Ме-

та нашої розвідки – проаналізувати специфіку концепту їжі та особливості гастрономічного коду роману білоруського митця.

Їжа завжди постає у Гарецького позитивно маркованою категорією, що незмінно потрактовується як «життя», «добробут», «тепло», «радість», тобто як усі прояви «добра». Це стосується навіть «їдла» виразно «антигастрономічних» епох (голоду, війни, окупації), що цілком підпадають під критерії «антиестетичного», огидного (пацюче м'ясо, суп із грачень). Описи їжі у тексті здебільшого ретельно деталізовано, причому подано не лише розлогий перелік страв у меню, а й особливості їх смаку, запаху, кольору, температурний режим та інші подробиці їх уживання, тобто усіяко підкреслено високий семіотичний статус категорії їжі у художній парадигмі письменника. Їжа у нього виступає наскрізним образом-символом і маркує більшість епізодів твору. Так, хронологія революційних подій у тексті виразно позначена гастрономічно-кулінарним кодом, на відміну від «революційно-романтичної» течії російської літератури – творів Д. Фурманова, О. Фадєєва, М. Островського, О. Серафимовича: герої-аскети комуністичної агіографії (найяскравіший приклад, Павка Корчагін з роману «Як гартувалась сталь») «не їдять», а живляться виключно духом ідеї [про це детальніше див.: 1]. «Образи, створені письменником, – цілком слушно зауважує О. Губська, – не відповідають уявленням про ідеальних персонажів сучасної М. Гарецькому радянської літератури» [4, с. 156]. У романі Гарецького їдять часто, причому не лише головний «ненажера» твору – герой-оповідач Мацей Мишка, а й інші учасники революційних подій – як менш «правовірні» (батько Мацея, батько Юзі), так і більш (очільник віленського революційного осередку та лідер Реввійськради Кобак). У Гарецького шлях і доля революції, і ширше – історії, нерозривно пов'язані з їжею, можливістю харчування, манерою їди та організацією цього, безперечно, найважливішого для життєдіяльності людини

акту, тим-то на перший план у творі виходять не ідеологічні нюанси зіткнення протагоністів чи патетично-традиційне для тогочасної літератури і критики «встановлення радянської влади на теренах Західної Білорусі», а буття окремої людини у буремному вирі історії, побут як буття та їжа як буття, тим-то у романі й представлено не стільки зіткнення свідомостей ідейних опонентів чи моделей світу різних політичних сил, що приходили до влади у Вільно, як особливості їди, організація чи не-організація харчування ними, різні підходи до їжі. Отже, сама історія у Гарецького постає як історія їжі та їди людини. Гастрономічний код роману визначає потрактування історії Гарецьким в усіх її аспектах: історії буття окремого індивіда – «маленької людини» Мацея Мишки, історії життя роду головного героя, історії народу, а відтак у найширшому розумінні – як історії людства. Усі події твору, «ідеологічна правильність» та історична фабула якого нібито усіяно підкреслюються автором, марковані гастрономічно, а самі знаки з виразним гастрономічним забарвленням щедро розкидано у тексті. Так, уже на початку оповіді про походження героя фігурує знаковий у міфології роду оповідача переказ про славетне «відро віленського пива», на яке побілися об заклад сільський писар із учителем, що той навчить грамоти дідуся героя-оповідача. Як відомо, пиво має високий семіотичний статус у язичницькій обрядовій образності, зокрема в ритуалах переходу, втілюючи основні міфологічні поняття і пов'язуючись з культом предків та святами календарно-господарського циклу. У романі Гарецького пиво у знижено-комічній ситуації суперечки та закладу постає семіотичним індикатором карнавального дискурсу й, одночасно, пусковим механізмом останнього, оскільки, втрачаючи семантику «високої ритуальності» (поминально-обрядову, віншувальну тощо), цей напій одразу ж переходить у карнавально-сміхову площину. Так, епізод з пивом цілком витриманий у дусі сміхової культури, де ідея пиятик та узливань (як і їжа) утілює життя карнавального тіла (за М. Бахтіним) та ідею родючості. Концепт їжі маркує і саме народження героя, що припадає на Масляну. Як відомо, це одне з найдавніших язичницьких свят слов'ян, пов'язане з початком нового життєвого циклу – проводженням зими і початком весни, що символізує відродження життєвих сил, ієрогамію та родючість, а це, у свою чергу, реалізується у численних народних забавах та багатстві і ситності обрядових страв (млинці, сир, масло, пиво). Сакральна семантика їжі у романі Гарецького, попри збереження основних ритуальних аспектів (святкова обрядова їжа та відповідні побажання немовляті), врешті набуває іронічного забарвлення у контексті сюжетної лінії героя: «Радзіўся я на маслянку. Пілі многа піва і елі сыр з маслам, і жадалі мне, каб качаўся я ў жыцці, як сыр у масле. Што і спраўдзілася ў значнай меры...» [2, с. 53]. Останнє речення містить сумну іронію, про що свідчить подієва канва твору, адже йдеться про «справдження» побажання качатися, як сир у маслі, хлопцеві, на долю якого випаде голод, окупація, воєнні події і який постійно відчуватиме голод та недоїдатиме. Усі події у житті героя-оповідача (навчання, професійна діяль-

ність, залицання, переїзди, примусові роботи, втеча та арешт) марковані їжею. Їжа виступає для Мацея тою визначальною аксіологічною категорією, що характеризує подію, місце перебування чи окремий період життя. Більше того, за гастрономічно маркованими епізодами цілком вибудовується життєвий шлях героя та окреслюються усі сюжетні перипетії твору.

Суміжність семантики спокуси їжею та еротичної зваби у романі виразно окреслює семантичне поле «їжа – секс». Так, Юзине прохання до Мацея одружитися з нею поєднується із пригостанням шоколадом, який традиційно символізує насолоду, зваблення, солодку спокуси, задоволення і навіть завдяки цьому постає елементом любовної магії. Ще виразніше така семантика їжі актуалізується в описі щедрого пригостання Мацея Юзею, де різноманіття масних страв покликане «умастити» й улестити бажаного жениха, а той факт, що запросини відбувалися наодинці, за відсутності батька дівчини, вказує на інтимний характер замислу героїні: «Разоў колькі, як бацькі не было дома, запрашала яна мяне да сябе і карміла, як каплуна. Ой, як успомню яе грэцкую кашу з свежаю свінінаю, са скваркамі, што сала аж цякло, ці яе катлеты, цэлую патэльнію, з падсмажанаю бульбачкаю, ці яе салодзенькіе сырнічкі ў масле, што аж плавалі, ды паўносьенькую місу, – дык і цяпер мне смачна робіцца! Я еў, нават без сораму многа еў, бо хацеў есці, але мужам яе быць так і не згадзіўся» [2, с. 121–122]. Цьому епізоду щедрого частування у тексті семіотично протиставляється епізод із вимушеним споживанням пацючого м'яса: під час голоду герої, які заново зблизилися після Юзиноного невдалого заміжжя, щоб вижити, змушені їсти варене м'ясо пацюків. І хоч ця ситуація їди діаметрально протилежна, вона віддзеркалює еротичні конотації попередньої: споживання героїв відбувається на самоті (хай і з вимушеної причини), з тою відмінністю, що Юзя теж бере участь у процесі їди; також автором окреслюється внутрішнє, духовне зближення героїв, яке цілком відсутнє у попередньому епізоді. Так, із усієї родини пацюче м'ясо їдять лише Мацей і Юзя, оскільки мати і Яня не змогли подолати огиди: «...мы з Юзям стараліся есці пацука, калі маці і Яні не было ўдому. Наеўшыся, клаліся мы адпачыць – нібы мяса пацучае збліжала нас. Ласкі нашы звычайна перапаныліся ціхімі гутаркамі...» [2, с. 192–193]. Концептне поле «їжа – секс» у тексті має ще одне семантичне відгалуження «їжа – проституція», безпосередньо реалізоване у романі сюжетною лінією Яні. Так, спершу працевлаштування Яні у салон-перукарню для військових та можливість харчування там сприймається її рідними як подарунок долі, невимовне щастя: Яня «атрымлівала ў цырульні вайсковы абед, ела, як салдат. Апрача таго, давалі ёй часам павідла, часам маргарыну і нават, праўда, зрэдку – галеты. Большага шчасця звычайнаму чалавеку нельга было і жадаць сабе тады ў Вільні...» [2, с. 173]. Але таке «щастя» примарне, бо доля дівчини трагічна: заразившись венеричною хворобою, вона кінчає життя самогубством у закритому шпиталі для хворих проститутток.

Суспільно-історичні події та особисті пертурбації долі героя-оповідача у романі завжди семіотично поз-

начені харчовою образністю. І такий семіотичний зв'язок «їжа=події» зовсім не обмежується семантикою «окупація=голод». Гастрономічний дискурс загалом визначає нетривалу «педагогічну діяльність» героя, сутність якої окреслено цілком схематично, натомість її «кулінарно-харчові» подробиці представлені з усією повнотою. Екскурс в особливості селянського меню та порівняння його з харчуванням міщан повністю замінює собою доволі схематичну оповідь про виконання Мацеєм учительських обов'язків: «кожні стараўся накарміць мяне так, каб яго капейка не перайшла. Праўда, яда была вельмі здаровая: капуста з грибами, бульба з алеем, гарох з бульбаю. Ніколі я раней не думаў, што мяшчане ядуць горш за мужыкоў. А ў гэтую зіму праканаўся» [2, с. 106]. Нерозривний семіотичний зв'язок їжі та виду діяльності, часу чи місця перебування героя увиразнюється незмінним гастрономічним маркуванням оповіді: «Абрыдла мне маё жабрачкае харчаванне, абрыдла мне і ўся мая «педагогічная» дзейнасць» [2, с. 106].

Усі суспільно-історичні події у сприйнятті героя-оповідача окреслюються через їжу: Перша світова війна («Калі прыйшла вайна, ў горадзе спачатку як быццам нічога не змянілася. Таксама, як і раней, людзі пілі, елі, спалі...» [2, с. 117], і далі: «Мне, пакуль што, толькі падаражэлі прадукты. Ужо ў канцы 1914 года заробку майго не хапала нават на яду» [2, с. 123]); евакуація («Важнае начальства і заможныя людзі займаюць асобнія купэ. Жаруць, п'юць, як перад голадам» [2, с. 129]); відхід російських військ 14 вересня 1915 р. («Уночы выйшлы з горада апошнія рускія часці без усякага бою. Было можа з пару стрэлаў. Бедныя людзі ціха рабавалі вайсковыя склады, разбіралі хлеб, муку, рыбу, цыбулю, кансервы, бачонкі з тлушчам» [2, с. 138]); прихід у місто німецького війська 15 вересня 1915 р. («А ўсе магазіны, сталоўкі, кавярні, кандытерскія, бары, буфеты былі адчынены і мнагалюдны» [2, с. 140]); початок німецької окупації («Усе немцы, як відаць, вельмі згадаваліся ў паходах, бо надта хціва накінуліся купляць прадукты. / У каўбасні Мэнке, калі я зайшоў туды на хвіліну, купіць сабе сальцісону да гарбаты, перавернулася іх чалавек трыццаць. І кожны лезе, прэцца хутчэй наперад, плаціць грошы і нагружаецца, як вярблюд. / Зайшоўся я ў п'якарню Мухаметава, аж і там іх поўна, і зноў кожны лезе, сунецца, плаціць грошы і набірае хлеба і булак так многа і з такою прагавітастю, што дай яму, дык панёс бы, здаецца, у сваіх торбах усю пекарню. / І тут жа есць, адхватаючы кускі зубамі... Булка тырчыць з рота, рукі завязваюць торбу, перахопіць, ізноў адхвациў кус, жарэ, чвякае, цягне, нясе...» [2, с. 141]); голод у Вільні («Галодныя картачныя чэргі на вуліцах у Вільні былі цяпер, і ўжо даўно, звычайнаю з'яваю. Цярпліва стаялі людзі пры кожнай прадуктовай крамцы, пры кожнай сталоўцы грамадскага харчавання. Калі я прахадзіў міма адной такой сталоўкі <...>, дык ад смуроду нельга было прадыхнуць, неглядычы на сцюдзёную пару. Гэта варылі касцяную муку. Як густа замяшае, дык страшэнна смярдзіць здыхляцінай. А людзі ўжо прынохіваліся, пахла ім талеркаю смачнага супу» [2, с. 176–177]).

Концепт їжі визначає поєднання трагічного і комічного у романі Гарецького. Так, в епізоді щедрого

частування Мацея у пані Будзіловіч 14 вересня – після від'їзду усіх представників віленської влади та перед приходом німців – маємо усі ознаки раблезіанства, з-поміж яких – надмірність у кількості спожитого героєм та різноманітність страв: «Далі павячэраць... З'еў я талерачкі чатыры майго ўлюбёнага бульбянога супчыку, заскваранага салам, і кавалачак любовага мяса з паўкіло. Аказваецца, для мяне спецыяльна і зварылі. / Бачачы мой добры апетыт, пані Будзіловіч сказала маці даць мне што там яшчэ засталася ад абеда. І з'еў я дзве смачныя-смачныя катлеты на масле, з салодкім салатам у смятане, а на закуску – поўную глыбокую талерку чырвонага кісялю, салодкага, як цукар, і з халодненькім малаком. / Наеўся так, што кісель еў ужо без хлеба. Бо не ведаў жа я, што будзе дабаўка, і налёг быў спачатку на хлеб: умалоў з паўкіло сітнага і з паўкіло белага. / Ну і смагла ж напіўся: апаражніў шклянак пяць салодкае гарбаты з малинавымі канфітурамі. Маці яшчэ ад сябе пачаставала параю асушак і пернікам – дастала з свае скрыначкі мне да гарбаты» [2, с. 137]. Пригода Мацея, коли він був схоплений німцями за порушення комендантської години, також позначена гастрономічною образністю: саме дорогою до їдальні герой зустрічає Туркевича, який повідомляє про відкриття «Робітничого клубу» і тягне Мацея туди: «– Я ж есці хачу, да ядальні іду... / – А, ніц, смачней звячэраеш!» [2, с. 143]. Як бачимо, репліки героїв демонструють символічну подвійність концепту їжі: їжа – у прямому значенні, бо при клубі було найперш організовано їдальню, і в переносному – як харч духовний, оскільки там виступали з лекціями, було створено бібліотеку, поширювалася заборонена література.

Побут і буття окупованого Вільно 1916 року зображено через гастрономічні подробиці та узагальнення. Так, робітник Туркевич заробляв стільки, що «хапала яму толькі купіць дзвесце грамаў хлеба і порцію супу ў грамадскай страўні» [2, с. 168]. А загальна ситуація у місті окреслюється так: «ўсе жывуць як у тумане, ніхто нічога не ведае, кожны думае толькі аб скарынцы хлеба ды чарпаку зупы...» [2, с. 168]. Пошуки матері героя в окупованому місті визначають гастрономічні «сліди»: «Аб маёй маці ён нічога не ведаў. Прыпамінаў, што бачыў яе, здаецца, на Вароняй, у чарзе на зупу, але даўно...» [2, с. 168]. Життя матері та пошук нею засобів для існування під час окупації представлено через хліб окупаційних часів: «Дворнічыха п'якла «бабку» – такі хлеб часоў нямецкай акупацыі, чорны, як цэгла, з бульбянога шалупіння, асерак, ільняных жмакаў... А маці туо яе «бабку» прадавала...» [2, с. 173]. Перебування і, зокрема, харчування Мацея на примусових роботах на лісопилці зіставляється з побутом окупованого міста і подається в оцінці матері героя: «– Там жа вас кармілі, і ў бараках цёпла было, – сказала яна [мати – Н. Г.] нібы з зайздасцю і пачаставала мяне кавалкам свае «бабкі» і настоем ліпавага цвету, без цукру і без сахарыны. / Смак быў невялікі. «Каб наеўся гэтага хлеба без прывычкі, дык напэўна здох бы», – думаў я, хвалячы «бабку» маці ў вочы без усякага сораму» [2, с. 174]. Думки героя-оповідача під час окупації тільки про їжу, тому в оповіді згадується кожна можливість підживи-

тися, так само, як і всі напади нестерпного голоду. У романі деталізовано відчуття голоду через репрезентацію внутрішніх порухів героя: «Голад усушаў усякую думку, рабіў вялым усякі чын. Хацелася многа спаць і ўва сне бачыць салодкія рэчы, есці смачныя стравы – ці хоць проста ляжаць атупеўшы...» [2, с. 185].

Іжа у романі Гарецького постае метафору існування, підмінюючи і заміщуючи зображення суспільно-історичних подій. Так, розділ «Переворот у Росії» повністю присвячено оповіді про голод і бідкування мешканців Вільно у січні-лютому 1917 р., а про сам переворот лише згадується у тексті у вигляді газетної інформації, котру отримують герої, натомість у цьому розділі детально представлено вбоге харчування родини оповідача та намагання героїв роздобути по селах хоч щось їстівне (епізод із відібраними німцями буряками та картоплею).

Концепт м'яса у романі Гарецького набуває виразно трагікомічного потрактування, нерозривно поєднуючи високий трагізм (смерть від голоду старої матері героя і Юзиноного немовляти та необхідність, щоб вижити, їсти м'ясо граченят і пацюків під час окупації; обід під кулями під час штурму Робітничого клубу) та жарт і гумор (жартівливо зображену авантюру з граками чи «полювання» на «старого, лисого, облізлого дурня»-пацюка; «ідеологічно витриману» розмову з Кобаком за обідом під кулями тощо). Ми далекі від думки тлумачити концепт м'яса виключно у карнавальному контексті сміхової культури, оскільки цей харчовий образ у романі несе водночас і виразну помінальну семантику (епізод штурму клубу та самострілу президії), але сюжетна схема Гарецького, а також її гастрономічна атрибутика, накладаються на мотивну структуру карнавалу (надмірне поїдання м'яса, яке невдовзі буде під заборону, мотив битви, смерть / самогубство обраного короля-блязня). Послідовно розглянемо семантичні особливості цього знакового у тексті харчового образу на прикладі низки епізодів про голод під час окупації та оповіді про штурм Робітничого клубу. Так, під час голоду, щоб вижити, герої змушені їсти м'ясо граків та пацюків. Семантика м'яса безпосередньо реалізує тут мотив умиртвіння (перетворення тварини на м'ясо, мотив на неживе) – як один із аспектів людського існування. Мова йде не лише про забиття тварини з подальшим її з'їданням. До речі, на самім акті забиття письменник не акцентує увагу (згадується тільки сам факт) – йдеться тільки про їду. Мотив споживання м'яса безпосередньо пов'язаний не лише з перетворенням на м'ясо тварин і птахів, що зазвичай не надаються до цього і вважаються нечистими (пацюки, граки), але й виводить питання перетворення живого на неживе на рівень співвідношення людського життя і смерті.

Трагікомічному висвітленню подій голодних часів присвячено розділ «Граки», у якому йдеться про споживання м'яса граченяти та жартівливо зображено нещасливу гастрономічну «епопею» з викраденням граченят. На комічне сприйняття окреслених подій налаштовує і жартівливий епіграф, що містить рядки з оповідання Шолом-Алейхема «Німець», у яких із витонченим гумором ідеться про пожирання курки приїжджим німцем. Опис споживання м'яса граченяти –

із жартівливою репрезентацією його смакових якостей, кольору та запаху – демонструє харчовий оптимізм головного героя, нерозривно пов'язаний із його вітальною силою трікстера: «Маці зварыла [граченя – *Н. Г.*], і ўвечары з'елі і костачкі абглыдалі. Я і чарнаватую скурку яго з'еў. Нічога, як куряцінка, толькі трошку прыпахвае птушыным гняздом і мяса худаватае» [2, с. 188]. Наступним етапом харчової ініціації героя та подолання ним гастрономічних табу, що знаменують загострення кризового становища окупованого міста, є вимушене вживання м'яса пацюка. Ця сурогатно-гастрономічна вказівка має конкретну хронологічну прив'язку до історичної канви твору. Так, на початку розділу «Кінець матері» безпосередньо вказується, що голод сягнув таких масштабів, що восени 1917 р. віленці їли собак, котів і навіть пацюків. У цьому розділі йдеться про споживання пацючого м'яса та смерть матері, яка не могла подолати фізичної і психологічної гидливості до нього. Один із персонажів із удаваним оптимізмом говорить про пацюче м'ясо: «Добра вымачыўшы і пасалёмшы, есці можна нават без хлеба... Любувае мяса!» [2, с. 191]. У тексті деталізовано усі рефлексії та відчуття героя над пацючим м'ясом: огида, відраза, нудота і водночас нестерпне бажання їсти.

Історично-гастрономічний перелом оповіді про окупацію, що ознаменував завершення голоду та припинення страждань героїв, датований у тексті літом 1918 р.: «У прыватным продажы з'явіліся мука, крупы, сала, цукар-рафінад, розная бакалея. Пад восень з'явіліся прывозныя фрукты, памідоры, віно – усё, відаць, з нямецкіх рук. Гэтым часам ужо адчыняюцца ў Вільні рэстаранчыкі...» [2, с. 212]. І далі: «мы кожны дзень абедалі на Вароняй вуліцы. Праўда, пасля тых абед даў зараз ізноў хацелася есці, і з'еў бы не адін такі абед, а пяць такіх абед даў. Але ж голадам мы ўжо не сядзелі» [2, с. 213]. Приїзд батьків Мацея та Юзі також позначений гастрономічною образністю, і навіть відсутність продуктів у батька Юзі виразно оцінна: «Ён [батько – *Н. Г.*] прывёз з сабою бохан хлеба, кіло цукру і кавалак сала. А дзядзька з прадуктаў не прывёз нічога – пэўна, дзеля свае нясходнае скупасці...» [2, с. 225]. Надалі сюжетна лінія цих двох персонажів визначається харчовою семантикою, а вчинки мотивовані гастрономічно. Так, батько Мацея влаштувався завідувачем їдальні при «Інтернаціональному клубі» меншовиків, а батько Юзі ходив до «Робітничого клубу» просити роботу та «талони на атрыманне бясплатных абед даў у бальшавіцкай сталюўцы» [2, с. 227], але дістав відмову. Подальша доля героя свідчить про визначальність харчової поведінки: «Я і бацька давалі яму [батьку Юзі – *Н. Г.*] талони на атрыманне танних абед даў (бо ён прасіў). Дык спярша ішоў разглядацца ў абедзвух сталюўках: што там і як там сёння зварылі, – дзе выгадней. І тады – вінегрэт еў на Віленскай, а кашу на Вароняй ці наадварот. Суп браў рэдка, бо вадкае – невыгодна. І порцыю хлеба прасіў прыкінуць на вачах, каб было поўных сто ці п'яцьдзсят грамаў. Прасіў ласкава, але настойліва, пакуль не прыкідалі...» [2, с. 227].

Іжа часто рухає вчинками героїв Гарецького. Навіть після арешту герой-оповідач найперше йде до клубу, але не за новинами і не з політичного інтересу,

а поїсти: «Пакаціўся я найперш на Варонюю. І за адзін прысядак з'еў пяць абедаў. Еў бы і болей, ды баяўся, што захварэю. Пуза раздулося, як барабан, а есці ўсё хочацца...» [2, с. 275]. Як бачимо, гіперболізм ненажери, фізіялогічні подробиці невиситимого поглинання та непогамовний голод трікстера – атрибутивні риси гастрономічного дискурсу Гарецького.

Хронологія подальших подій роману (вибори у Віленську раду, штурм та оборона Робітничого клубу, арешт і ув'язнення, визволення героя та поховання загиблих) також маркується гастрономічно і невід'ємна від лінії їжі, відтак для тексту характерна нерозривність історичного та гастрономічного наративу, єдність концепту історії та концепту їжі, синкретизм подіївості та харчової образності.

Обід 15 грудня 1918 р. – на другий день після виборів у Віленську раду – має всі ознаки святкового бенкетування героїв, про що свідчить різноманітна та якісна, хоч і доволі проста їжа (суп, вінегрет, молочна каша), а також наявність зовсім вже екзотичного на той час ситра. Меню робітничої їдальні виглядає просто розкішним після пережитого героями голоду, що усіяло підкреслюється автором у деталізованому описі складу поданих страв, їх поживності, смакових якостей і навіть температурного режиму. Водночас така святкова розкіш робітничого обіду гастрономічно утілює піднесеність і торжество від перемоги на виборах. У цьому контексті таку ж семантику урочистого бенкетування несе і наступний епізод підкреслено розкішного чаювання Мацея, коли замість півтаблетки батькового сахарину він кладе у склянку одразу дві, що, по-перше, знаменує святкування перемоги героєм, а по-друге, виявляє його перевагу над ідеологічним опонентом.

Харчова символіка надзвичайно важлива в епізоді штурму та облоги Робітничого клубу, відтак вимагає детального аналізу. Семантику «їжа – смерть» у романі оприявнює лейтмотивний образ каші в епізоді загибелі Лахінського та Плахінського на початку штурму. За сюжетом, герої загинули, прийшовши на вечерю. Автор не випадково в цій ситуації обирає страву з високим семіотичним статусом у поховальній обрядовості, акцентуючи увагу читача на ній. Каша, яку герої їли у той трагічний день, набуває виразних ознак поминальної каші – невід'ємного елемента поминальної трапези східних слов'ян. Таку семантику їжі підтверджує і наступний гастрономічно маркований епізод – знаковий обід під кулями під час штурму Робітничого клубу. Їда героїв відбувається у трагічній ситуації – перед лицем смерті, яка гостро усвідомлюється обома їдцями, хоч і потрактовується ними по-різному. Так, на несподівану пропозицію Кобака поїсти Мацей відгукується згодою, але сам спосіб її висловлення вносить при цьому елемент карнавальної демонстративності та удаваної радості: «– Давай... – прамовіў я таким слабым голасам, што мне аж самаму зрабілася брыдка. – Давай, будзем есці, – крыкнуў я наўмысля голасна і дужа» [2, с. 317]. Розмова про смерть під час їди хоч і витримана «ідеологічно правильно» – з належним цитуванням пролетарських гасел (симптоматично, що славнозвісне «пралетарам няма чаго губіць, апрача сваіх ланцугоў» висловлює саме Кобак – один із лідерів Реввійськради – людина цілком байдужа до смаку та вигляду їжі), але ледь прихована за маскою не надто «ідеологічно свідомо-

го» Мацея авторська іронія знімає увесь категоризм подібних тверджень: «– Аднак жа лепей жыць, чым паміраць, – запярэчыў я, от так сабе, дзеля свае прывычкі казаць «але» або «аднак» наўпроціў сказанага» [2, с. 318]. Детальніше зупинимось на семантиці продуктів цього епізоду. В описі їди Мацея і Кобака під обстрілом фігурують хліб і м'ясні консерви. Особливо авторська увага сконцентрована саме на останньому продукті. Мотив м'яса є одним із найвагоміших у культурі, відсилаючи до семантики жертви, жертвопринесення, ритуального убивства для подальшого відновлення (згадаймо символіку карнавалу!). Герої роману Гарецького їдять під звуки куль, але Мацей і за таких обставин смакує і отримує задоволення від їжі: «А які смак! М'яса кавалачками, з белым застыглым тлушчыкам, і лаўровыя лісткі. З'елі адну банку, ён адчыніў другую. Мне сорамна, што я накладаю болей, чым ён» [2, с. 317–318]. Споживання м'яса постає для героя не буденним ритуалом, а виразним елементом розкішної святкової трапези, на що вказує саме надлишок м'яса, яке не належить до щоденної їжі героя. У цілком карнавальну площину цю ситуацію переводить мотив поглинання та гіперболізація кількості спожитого героєм-трікстером: «З'елі мы яшчэ банку. Прынёс яшчэ дзве. З'еў я і тыя. Тады прынёс ён адразу іх штук дзесяць. / – Бяры, – кажа, – у запас. Ты, як відаць, любіш кансервы. – А сам ужо стаў пры акне. / Напіхаў я сабе банак у кішэні. Хлеба адшматаваў добры кавалак і таксама пайшоў на сваё месца. І хрыпкі ў горле ў мяне ўжо не было, з'явіўся сыты голас. І быў я вельмі здаволены, што так наеўся» [2, с. 318]. Останній жест Кобака, який дає Мацею їжу «у запас», опосередковано нагадує ритуальне роздавання поминального за упокій душі померлих. Характерно, що при цьому вдруге фігурує хліб (згадаймо про традиційне для слов'ян роздавання поминального хліба, пиріжків чи печива після поминок або й замість них). Але гіперболізовані жести самого Мацея так само карнавалізують цей акт.

Як вже згадувалося нами на початку у міркуванні про «нерадянськість» гастрономічного дискурсу Гарецького, ідеальний герой радянської літератури не повинен постійно дбати про їжу, «любити консерви», мати «ситий голос» і бути задоволеним від їди, адже це – привілей ідейних ворогів: «буржуїв» та міщан. Рефлексування ж героя роману «Віленські комунари» навіть під час їди під обстрілом стосуються «шлунку»: «я заўсёды з'ем усё датла, што пападзецца, і мне заўсёды хочацца есці, і я худы і бледны. Чаму гэта так? Прырода такая ці ў страўніку што-небудзь не ў парадку?» [2, с. 318]. Комісар Кобак помилково сприймає замисленість Мацея про страх смерті, намагаючись заспокоїти його «ідеологічно правильними» гаслами та приказками, що додає ледь помітного комізму в описі цих трагічних обставин. Загалом же автор зумисне привертає увагу до «природи» шлунку свого героя, адже це естетичний маркер трікстера. Іншими словами, естетична природа трікстера визначається «шлунком», увагою до тілесного «низу».

Споживання м'яса у творі має виразні релігійні конотації, оскільки актуалізуючи семантику життя і смерті (бенкет під кулями), відсилає до символіки жертвового убивства. У тексті, попри яскраво вира-

жену деталізацію смакових відчуттів героя, підкреслено не вказується, м'ясо якої тварини їдять герої, та це, як видається, й не має принципового значення, оскільки семантика м'яса загалом послідовно реалізує усі вказані значення. За сюжетом, штурм закінчився масовим самострілом президії. Таким чином, окреслюється зіставлення долі загиблих людей і жертвовної тварини. У попередньо проаналізованому епізоді загибелі Лахінського та Плахінського цей мотив увиразнюється використанням стилістично забарвленої лексеми «ахвяра» (офіра), замість нейтрального «жертва». Отже, уся їжа, що споживається героями у цей трагічний день, набуває ознак поминальної, а сам процес їди постає поминальною трапезою. Останній епізод оповіді про ці події – урочисте поховання загиблих – завершу-

ється промовистою вказівкою: «Восьмага ўвечары на Вароняй варылі ўжо кашу...» [2, с. 340].

Таким чином, хронологія усіх подій у романі М. Гарецького – як особистого життя героя-оповідача, так і суспільно-політичних – маркується гастрономічно і невід'ємна від лінії їжі, відтак для тексту характерна нерозривність історичного та гастрономічного наративу, єдність концепту історії та концепту їжі, синкретизм подієвості та харчової образності. Такий синкретизм загалом властивий карнавальній традиції, відтак для митця він є пусковим механізмом карнавального тексту, що у поєднанні з образом трікстера-ненажери формує ключову тональність тексту та його стильові особливості – карнавальність, трагікомізм, змішування високого і низького, тотальність гастрономічної символіки та єдність історії і їжі на концептному рівні.

ЛИТЕРАТУРА

1. Березин В. Худые и толстые [Электронный ресурс] / Владимир Березин // Октябрь. – 2001. – № 11. Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/october/2001/11/be.html>.
2. Гарэцкі М. І. Віленскія камунары. Раман-хроніка / Максім Гарэцкі. – Мн. : Беларусь, 1965. – 355 с.
3. Губская О. Актуализация архетипа трикстера в романе М. Гарецького «Виленские коммунары» [Электронный ресурс] / Ольга Губская. – Режим доступа : <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:viYXv290oyYJ:http://ip-r.org/wp-content/uploads/2014/11/>.
4. Губская О. Жизнь, воплощенная в слове / Ольга Губская // Нёман. – 2013. – № 2. – С. 144–158.
5. Дубавец Сяргей. Максім Гарэцкі. Асколкі літаратурнай перапіскі [Электронный ресурс] / Сяргей Дубавец // Радыё Свабода. 06.02.2013. – Режим доступа : <http://www.svaboda.org/content/article/24892330.html>.

Н. А. Городнюк,

Киевский национальный университет им. Т. Шевченко, г. Киев, Украина

КОНЦЕПТ ЕДЫ В РОМАНЕ М. ГАРЕЦЬКОГО «ВИЛЕНСКИЕ КОММУНАРЫ» В КОНТЕКСТЕ ГАСТРОНОМИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ ЛИТЕРАТУРЫ 1920–30-х гг.

В статье проанализирован концепт еды в романе известного белорусского писателя Максима Гарецького «Виленские коммунары». Установлено, что концепт еды является определяющим в семиотике романа, а гастрономический код – ключевым смыслообразующим фактором текста, который моделирует вектор прочтения, актуализируя основные идейные и идеологические антиномии произведения и обуславливая его эстетику и стилистику.

Ключевые слова: концепт еды; гастрономический код; пищевой образ; семиотика; М. Гарецький.

N. Gorodnyuk,

Kyiv National University of T. Shevchenko, Ukraine

CONCEPT OF FOOD IN THE NOVEL «VILNA COMMUNARDS» BY M. HARETSKYI IN THE CONTEXT OF LITERATURE GASTRONOMIC TRADITIONS 1920–30's.

The article is devoted to the category of food, that determines the ideological and aesthetic features of the novel «Vilna Communards» by modernist Belarusian Maxim Haretskyi, whose creative career was prematurely cut short by Soviet repressive mechanism. The purpose of our study – to analyze the specific features of the food concept and gastronomic code in the novel by Belarusian writer. The object of the study – the novel by M. Haretskyi «Vilna Communards». The subject of the study – the specificity of the food concept and features of gastronomic code in the novel «Vilna Communards». It was found, that the concept of food appears as a crucial in the semiotics of the novel. And gastronomic code is a key factor, that forms senses in the text. It also models reading vector, foregrounds the important committed and ideological antinomies and causes its aesthetics and stylistics. The chronology of the events in the novel by M. Haretskyi – both personal life of the hero-narrator, and social and political events – has the gastronomic marks and is integral to line of food. So continuity of historical and gastronomic narrative, the concept of history and the concept of food unity, the syncretism of eventfulness and food imagery are typical for text. Such syncretism eventfulness and food imagery is generally inherent in carnival tradition. So for the artist it is a triggers for carnival text, and combined with the Trickster-greedy image it forms the key tone of the text and its style features – the carnival, tragicomedy, mixing high and low, the totality of the gastronomic symbols and the unity of history and food at concept level.

Key words: concept of food; gastronomic code; food image; semiotics; M. Haretskyi.